

Melâmet Karşısında Kaygusuz Abdâl*

M. Esat HARMANCI**

Love Again Kaygusuz Abdâl

Ö Z E T

Anadolu'da ilk ürünlerini vermeye başlayan Türk edebiyatı, göçerlerin yeni dini ve yeni kültürleri tanıma sürecinin etkisinde şekillenmiştir. Sözlü kültürün ve henüz kurum-sallaşma öncesi inanç düzeninin etkisi de söz konusu edildiğinde, Anadolu'da kendine özgü bir edebi dil ortaya çıkmış oldu. İslam dinini göç sürecinde tanımuş olan Türk toplumu, tabiatına da uygun olan ezoterik yatkınlık nedeniyle adna daha sonra tasavvuf diyeceğimiz bir duyguyu dilini özümsemiştir. Bahsi geçen İslamlaşma ve Batıya doğru göç sürecinde, manevi hava Melâmet merkezli bir maneviyat ekseninde şekillenmekte idi. Anadolu'daki öncülere bakıldığında ilk edebi üretim yapan sanatçıların hemen hepsinin Melâmet meşrepli aşk anlayışını dile getirdikleri görülür. Zamanla Anadolu'ya özgü hale gelen bu gezginci dervişliğin en yetkin temsilcilerinden biri de Kaygusuz Abdâl'dir. Bu makalede, eserlerinden hareketle Kaygusuz'un Melâmet algısı üzerinde durulacak ve eserlerine yansımaları ele alınacaktır. Erkan ve doktrin açısından Anadolu Melâmîliği bağlamında Kaygusuz Abdâl'in yeri ve önemi üzerinde durulacaktır. Melâmet doktrinine uygun düşen anahtar kavramlar üzerinden Kaygusuz'un Melâmete yaklaşımı ve kendine özgü söylemi ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır.

ANAHTAR KELİMELER

Melâmet edebiyatı, Kaygusuz Abdâl, Abdâllık, meşrep

ABSTRACT

Turkish literature, which started to give its first products in Anatolia, was shaped under the influence of the process of recognizing the new religious and new cultures of the nomads. When the influence of the oral culture and pre-institutionalization of the order of belief was mentioned, a literary language emerged in Anatolia. Turkish society, who recognized the religion of Islam in the process of immigration, assimilated a sense of emotion which we would call sufism in the name of esoteric predisposition. In the process of Islamization and migration to the West, the spiritual air was formed on the axis of a spirituality centered on Melâmet. When we look at the pioneers in Anatolia, it is seen that almost all of the artists who make the first literary production express their understanding of Melâmet love. Kaygusuz Abdâl is one of the most competent representatives of these sofists who have become peculiar to Anatolia. In this article, we will focus on Kaygusuz Abdâl 's Melâmet perception and reflect on his works. In terms of doctrine, the place and importance of Kaygusuz Abdâl in the context of Anatolian Melâmet will be emphasized. The key concepts of the Melâmet doctrine will attempt to elucidate Kaygusuz Abdâl 's approach to discourse and his own discourse.

KEYWORDS

Melâmet literature, Kaygusuz Abdâl, Heterodox sufism

Giriş

* Makalenin Geliş Tarihi: 17.11.2018 / Kabul Tarihi: 09.12.2018.

** Prof. Dr., Kocaeli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, (esatharmanci@yahoo.com).

Hamdûn-ı Kassâr (ö. 271/884) ile gün yüzüne çıkan Melâmet, Doğu'nun tasavvuf düşüncesine ana rengini veren bir hareket haline gelmiştir. Yerleşik düzene geçen ve şehirli kültürün egemen olmasıyla birlikte kurumsallaşan tekkeli dervişlik içinde zaman zaman bir doktrin zaman zaman da bir tarikat şeklinde görünmüş olması, Melâmet konusundaki en temel kafa karışıklığı olmuştur. İlk temsilcilerini 10. yüzyılda gördüğümüz Horasan Melâmîliğinden beslenen Abdâllık ya da Kalenderîlik 12. yüzyılda İranlı sufi Cemâleddîn-i Sâvî (ö. 630/1232-33) ile kurumsal kimlik kazanmaya başlamış, Nişâbur ekolü ile ilk ilkesel sorgulamasını yaşayan bu hareket, Anadolu'ya göçen boylarla birlikte Horasan erleri adlandırmasıyla şöhret bulmuştur.

Hız. Osman döneminde fethine başlanan Horasan bölgesi, farklı dinlerin ve kadim kültürlerin yaşam sürdürdüğü ve her bakımdan hareketli bir coğrafyadır. Bu coğrafya, Budizm, Zerdüştlük, Maniheizm, Nasturîlik ve Şamanizm gibi dinlerin güçlü etkilerinin olduğu bu kaotik yapı 10. yüzyılda başlayan ve Moğol istilasını takiben de üç yüz yıl sürecek bir göçe maruz kalmış toplumların muhiti olmuştur. Çok kültürlü ve yoğun bir değişim süreci yaşayan bu coğrafyalarda, kadim geleneklerin ve eski dinlerin etkisi ile yeni ve farklı bir dinle, İslam dini ile de karşılaşınca pek tabi olarak Arap toplumlarından farklı bir inanç düzeni ortaya çıkmış oldu. Birbirine görece yakın kültür havzasında şekillenen Arap toplumları arasında çok yönlü bir kültürel yatkınlık ve aşinalık dolayısı ile Emevîler ve Abbasîler döneminde bu yeni dine karşı bir heyecan kaybindan söz etmek mümkündür. Nitekim Hız. Peygamber'in vefatından sonra başlayan hilafet meselesi ve yeni fethedilen bereketli topraklarda yaşanan görkemli bir inşa süreci din ve tasavvuf algısını da etkilemiştir.

Hız. Peygamber'in fetihlerle de coşkulu ve on yıllarca devam eden kadim geleneğin karşısına farklı bir inanç düzeni ile çıkan ve bir azınlığın galibiyeti ile sonuçlanan mücadelesi her bakımdan dinamik ve motivasyonu yüksek bir toplum yapısının oluşmasını sağlamıştı. Fakat hemen devamındaki iki üç asır, Müslümanların kendi aralarında yaşadıkları çatışmalar ve yeni coğrafyaların karakteristiği, yeni dinin farklı yorumlarını ortaya çıkarmıştır. Hadis derlemesi ile başlayan akademik gelenek pek çok İslami ilim alanının doğmasına neden olduğu

gibi İslam'ın hayata geçirilmesi noktasında farklı görüşlerin, farklı mezheplerin ve farklı züht ve takva arayışlarının ortaya çıkmasında belirleyici olmuştur.

Bu sürecin sonunda, değişen koşullarda nefisle mücadele konusunda bir özen duygusu ve bir olgunlaşma kaygısı içinde olan takva yolcularının ortaya çıkardığı bir korunma ve gelişme alanı olmak üzere tasavvuf kurumu meydana gelmiştir. İslam tasavvufunu tarihlendirenlerin belirttiği üzere Bağdat ve Horasan ekolü şeklinde kabaca tasnif edilen iki yaklaşım, merkezde ve şehirde olan bir kurumsal özenle kendini gösterirken Arap taşrasında çok kültürlü ve yeni bir din karşısında heyecanlı bir öğrenme süreci yaşamış ve yeni dini tanırken aynı zamanda tasavvuf ile de tanışan toplumların farklı yorumları şeklinde ayrılmıştır.

Kurucuların Meşrebi

Merv, Herat, Belh, Nişabur gibi önemli şehirleri içine alan Horasan bölgesi, yukarıda bahsettiğimiz bir züht arayışının daha sonra yüzlerce yıl devam edecek ve üç kitada tasavvuf hareketine ana rengini verecek olan bir meşrebin, Melâmet meşrebinin anavatanı olacaktır. Hicretin üçüncü asrından sonra, şekil, adap ve erkana bağlı tekkeli dervişliğe bir tepki hareketi olarak ortaya çıkan bu uhuvvet ve fütüvvet yolu, daha sonra tüm sufi ekollerinin meşrebi ve neşesi haline gelecek olan uzun soluklu macerayı haber vermektedir. İran'dan Hindistan'a kadar dayanan bir havzada yaşanan siyasi hareketlilikler sonucunda İran, Irak, Suriye, Mısır, Balkanlar ve pek tabi olarak Anadolu'da, göçerlerin ellerinde getirdiği bu alem ile tasavvuf tarihinde Türklerin belirleyici olduğu bir Melâmetli sufilikten söz edilir olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nun yükselme evresine kadar bir yönüyle gezginci ve zaman zaman ocaklı dervişlerin bağımsız tekkeler halinde kurumsallaşmaya başladığını ve bir kısmının da meşrep olarak tarikat ekollerine dönüşmüş, ilk izini Yusuf Has Hâcib'in Olgurmuş tipinde gördüğümüz ve Yesevî düşüncesinden Necmeddîn-i Kübrâ'ya daha sonra da Nakşibendîlik ve Halvetîlik ile örtülü biçimde yaşatılmaya çalışılmış ve Baba Tâhir, Tebrizli Şems, Mevlânâ Celâleddîn, Ahmed

Abdâl, Abdâl Mûsâ, Geyikli Baba, Sarı Saltuk, Barak Baba, Hacı Bektaş gibi öncü şahsiyetler üzerinden ocaklı dervişliğe dönüşmüştür.

Yesevîlik, Haydarîlik, Vefâîlik gerek ortaya çıkışı itibariyle gerekse meşrep bakımından Kalenderiye'nin ortaya çıkışından farklı olmadığı halde Osmanlı İmparatorluğunun iktidar kaygısı ile gösterdiği çelişkili tepkilerin ve şehirlerde oluşan merkezîyetçi din anlayışının etkisi ile zaman içerisinde ayrılmış, dışlanmış, merkeze çekilmiş ve terbiye edilmiş tarikatlara dönüşmüştür. Halbuki tarihi metinler ışığında çok iyi biliyoruz ki Hacı Bektaş-ı Velî ile Hamza Baba arasında, Ahmet Yesevî ile Necmeddîn-i Kübrâ arasında, Tebrizli Şems ile Mevlânâ arasında, Burhâneddîn-i Tirmizî ile İbn Arabî arasında ve nitekim Yunus Emre ile Kaygusuz Abdâl arasında yol ve gidiş, hayata bakış ve özelinde meşrep olarak hemen hiçbir fark yoktur.

Göçebe toplum nezdinde geniş kabul gören Kalenderîlerden bahseden resmi kaynaklarda, haklarında zındıklık ve ibahîlik iddialarını gündeme getirirken Cavlak, Torlak, Işık, Babâî, Kalenderî, Edhemî, Haydarî ve Abdâl olarak tanımlanan aykırı yolcular arasında veli kabul edilen onlarca kanaat önderi sayılır. Abdâl kelimesi, 12. yüzyıldan itibaren özellikle Anadolu Kalenderî ve Haydarî dervişlerini karşılayan bir anlam kazanmış; bekar yaşayan, zamanın ve mekanın ahlaki ve şeri kurallarına özen göstermeyen, tuhaf kıyafetler giyinen, özellikle saçlarını, sakallarını, bıyık ve kaşlarını kazıtan" (Ocak 2000: 67-68) aykırı tipleri içine almaya başlamıştır.

Devlet otoritesinin güçlendiği ve Anadolu'da nispeten merkezi idarenin hükmünü icra ettiği dönemlere kadar konar göçer hayatla birlikte gezgin dervişlik de devam etmiştir. Horasan kökenli ve dolayısıyla Melâmet meşrepli sufilik Anadolu'nun her bir köşesinde işaretler bırakmış ve her biri kendi coğrafyasında bir renge bürünmüştür. Abdâl Mûsâ ocağı ve Kaygusuz'un içinde yetiştiği ortam da kuruluş döneminin çetin sosyal ve siyasi koşulları altında şekillenmiştir. Babâîler isyanının etkin olduğu sosyal çevreden uzak ve nispeten bir durulma evresi yaşayan Antalya yöresi, coğrafyanın da uzlete elverişli olması hasebiyle kısmi bir huzur iklimine ve ocaklı dervişlik neşesinin imkân bulmasına zemin hazırlamıştır.

Öyle anlaşılıyor ki Kaygusuz, şuurlu ve bilinçli bir “terk” sâikiyle yola girmiş bir gönül eri olduğu için şekilci Melâmetîliğin marka değeri olamamış ve bu teslimiyet ile bir taraftan hal ile donanırken bir taraftan da bereketli bir söz iklimi meydana getirmiştir. Ancak tekkeli dervişlerde ve saraylı aydınlarda görebileceğimiz bir akademik nitelik ve nicelik onun bir şehzade donanımına sahip olduğuna işaret ettiği gibi yola yaklaşımı hakkında da fikir vermektedir.

Şüphesiz Yunus Emre ve Kaygusuz Abdâl tipolojisi, o yıllarda riyazet ehli sufilerin henüz tekke ve ocaklarla tam olarak ayrışmadığı, tarikat şubelerine dönüşen tasavvuf dünyasının henüz kuruluş heyecanını yaşadığı evrenin ürünüdür. Kültür tarihi yazarların zaman zaman düştüğü yanılığında rastlandığı üzere henüz 14. yüzyıl taşrasında yerleşik ve gelenekçi bir tekke düzeninin büsbütün hâkim olduğunu söylemek pek mümkün görünmeyecektir. Kaldı ki İmparatorluk Anadolu’ya hâkim olamamışken içeride ve dışarıda fiili bir çatışma hali söz konusu iken tasavvuf kurumunun ve medresenin kurumsal bir kimlik kazanmasını beklemek de mümkün değildir.

Kaygusuz’un ve şeyhi olarak nitelendirilen Abdâl Mûsâ’nın tarikatından bahsedilmediğine göre bu yolun ve bu yolculuğun meşrebi ne olabilir? Kendilerine ‘abdâl’ diyenlerin kimlerden olduğunu bile soracak durumda olduğumuza göre edebiyat ve kültür tarihimizin altın sayfalarında hayli eksikler bıraktığımız anlaşılacaktır. Modern dönem tarih yazıcılığı, geçmişte olduğu gibi siyasal bir eylemdir. Kendisini kurucu ve diriltici sayan her siyasi erk, kendi hikayesini kadim köklere bağlayarak başarısını güçlü göstermek istediği için kendisine yaslanan bir tarih yazılmasını da beklemiştir.

Elimizdeki edebiyat tarihleri ulus bilinci ile şekillenen ve devletin meşru çizgisine çekilmiş bir hikayeye dizilen şahsiyetlerden oluşmak durumunda idi. O yüzdendir ki Yunus Emre’nin hikayesi ile Kaygusuz’un kaderi farklı anlatılmıştır. Yunus Emre dili ve Türkçesi ile bayraklaşırken ondan zerre miskal eksiği olmayan Kaygusuz ‘Abdâl’ aynı tarihin sayfalarında batına çekilmiş, heterodoks alanda bekletilmiştir. Bu yüzdendir ki o günkü koşullarda hakkı teslim edilmemiş şahsiyetlerin başında Kaygusuz’un geldiğini söylemekle kimseye haksızlık etmiş

olmayız. Çünkü zaman ya da dönem, tarih okumaları konusunda her zaman belirleyici olmuştur.

Horasan meşrepli sufiliği anlamak üzere, Melâmet edebiyatının ilk yetkin şairlerinin başında gelen Kaygusuz Abdâl'a gelinceye kadar klasik dönem etkisiyle ortaya çıkan Melâmetli tipoloji bağlamında bir şablon üretmeye çalıştık. "Kınanma, Fakr/Yoksunluk, Tecerrüd, Seyahat, Riyazet, Tese'ül" doktrininde birleşen Melâmet meşrebi, insanların kınamasına bilerek ve isteyerek muhatap olma felsefesi ile işleyen bir nefsi koruma düzeneği olarak ortaya çıkmıştır. En kaba tarifiyle yapılan iyiliklerin gizlenmesi ve kötülüklerin ya da insanların hoşlanmayacağı hallerin gösterilmesi biçiminde algılandığı için her neye sahip olunursa olunsun kendini yoksun ve mahrum hissetme duygusu, sahip olduklarından ve edindiklerinden hoşnut olmamayı içselleştirme hali, dünyaya bağlanmamak için eş ve çocuk kaygısından uzak kalabilme, yerleşik düzene geçerek nefsin sahip olma duygusunu öğrenmesine fırsat vermeme ve ruhun ve bedenin yol sefaletini yaşaması için her zaman yolculuk üzere olma, nefsin çokluk hallerden ve alışkanlıklardan beslenmeyi öğrenmemesi için yalnızlığa alışması, insanlardan maddi ve manevi talepte ve ricada bulunarak nefsin muhtaçlık duygusunu her an hatırlaması gibi temel ilkelere yaslanan Melâmet, yüzlerce yıl ortaya çıkan yolcularını bizim de bu saikle değerlendirmemizi isteyen bir yol olmuştur. Aksi halde kaba bir dilencilik, hoyrat bir seyyahlık, keyfi bir bekarlık, bencilce bir yalnızlık ve pişkince bir fakirlik kınanma yolu için bir değer taşımayacak, zaman içerisinde Melâmetten geçinen meslekli ortaya çıkaracaktır.

Kaygusuz'un Melameti

Kaygusuz'un yaşamı; konumu, çağı ve yola bakışı bütünüyle bir fedakarlık ve adanmışlık hikayesidir. Kaygusuz, kınanma yolunda önündeki 'itibarlı' seçeneklerin de farkındadır. Henüz kuruluş evresini yaşayan tarikatli sufiliğin örneklerini de görmüş ve onların sapkınlığını aşağıda görüleceği üzere Budalanâme'de bizzat dile getirmiştir. Kaygusuz yola çıkmış, seyahatli dervişliği tercih etmiş, ailesini terk ederek mücerred yaşamış, yol halindekilerin ne tür ihtiyacı varsa o ihtiyaç için her zaman muhtaç olmuş, şehir ve saray elinin altında iken mağaralı

dervişliğe sığınmış, kendisine bırakılan ve sahip olduğu maddi ve manevi varlıklarını terk ederek yoksunluğunu ve mahrumiyetini içinde yaşamış bir yol eridir. Bu tavır ve bu terk durumu tek başına onun hangi yolun farkında olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Pek çok menkıbeli anlatımda olduğu üzere biz de Kaygusuz'un bir müşdidin peşine düştüğünü söyleyebiliriz. Hâlbuki Kaygusuz müşditlerden bir müşside kapılanmamış ya da çağının kâmil şeyhini bulmamış, yolu bulmuştur. Abdâl Musâ'nın menkıbeli yaşam öyküsü en erken on beşinci yüzyıl bilgi birikimine dayanmaktadır. Dolayısı ile de tasavvuf düşüncesinin kurumsal yapı kazandığı ve tekkeli dervişlik geleneğinin şekillendiği yılların mahsulüdür. Nitekim Velayetnâme'de Abdâl Musâ'nın Abdâllar ile olan diyalogu sonrası kendisini "abdâllar", "kattâllar" ve "üryânlar" olarak tanımladığına bakılırsa Kaygusuz'un hangi meşrep üzere yanan bir ocağın meftunu olduğu ocak sahibinin, Abdâl Musâ'nın dilinden aktarılır (Güzel 1999: 152). Bu meşrebi bize, çok açık biçimde Kaygusuz da anlatır. Kaygusuz, *Abdâl Mûsâ'ya kul oldı cândan / Çekdi elini iki cihândan* (Kaygusuz Abdâl, *Mesnevi* 3/372) beytinde kendi ifadesi ile Abdâl Mûsâ'ya candan kul olup iki cihan saadetini de berbat ettiğini iddia edenlerin yoluna düşmüştür. Henüz yolun başında yaşanan kınanma imtihanı, Kaygusuz'un dönemi için de keskin bir dönüşe işaret eder. Bugün, bir şeyhe kapılanmak üzerinden anlatılan bu tercihi kendi ağzından, ilk ağızdan öğrenmeye çalışacağız.

Kaygusuz Budalanâme adlı eserinde döneminde müşditlik makamında insanları aldatan sapkınları şöyle tarif etmektedir. "*Pes imdi öyle müşdidler Kibriyânun müşrikleridür, zîrâ serverlik iddi'asında cühhâle düşmişdür deccâl-i lâ'in zuhûr itmeden şerr-i şerûdları zâhir olmuşdur husûsen Hak isteyenleri azdururlar Hak yolundan çıkarup nefis yoluna salarlar, reh-zen-i şekk ü şübhe zîrâ cihânda şeyh-i vaktiz deyü özlerin Hızra teşbih iderler ve ayagu Hızr izüne basdı sanurlar, haberi yok ki basduğı Hızr izidür amma böyle müşdidleri şeyh iden kör gözsüzleri gör. Ya bunlara şeyh olan kör yüzüzleri gör ne anlarda hayr var ne bunlarda devlet; zîrâ biribirinden fark itmeyen, ya sırdan haberi var, dermân eylese öz başına eylerdi. Bunlarun cânları ölü ve nefsleri diridür sırr-ı ilâhîde câhillerdür, dünyalık için halka kendülerin sevdürüp yalan söyleyüp mühmel remzler ile avâm câhilleri inandırurlar.*" (Yıldırım 2011:177)

Tıpkı Horasan sufiliğinde olduğu gibi, şekle ve geleneğe bağlı dervişliğe tepki olarak ortaya çıkan Melâmet ve fütüvvet erlerinin itirazlarına benzer bir tepki bugün için de güncelliğini korumaktadır. O bakımdan Kaygusuz'un bilinçli tercihini kendi söylemi ile anlamak ve kendi yaklaşımı ile değerlendirmek durumundayız. Elimizde Kaygusuz'a ait metinler olmasaydı bu hükme varmak imkânsız derecesinde idi. Fakat Kaygusuz, kendi yolunu ilk ağızdan tüm ayrıntıları ile kayda geçirmiştir. O, Divan'ındaki bir gazelinde tereddüde mahal bırakmadan kendi yolunun sınırlarını çizmiştir.¹

Tıpkı klasik Türk edebiyatı tiplemesinde olduğu gibi âşıklığın tam karşısında yer alan, aşk ile yol alınmasına inanmayan, akıl, kural ve hesap üzere hareket edileceğine inanan zahid tipini riyakâr bulan Kaygusuz, kendi yolunu, aklın yoksunluğundaki sarhoşluk hali ve şan ve şöhretin terk edilmesi olarak tarif eder, bu aşk sarhoşluğu ile de dünyayı bir meyhane olarak görür. Kısa bir süre sonra şekle ve ritüele bağlı bir dervişliğin nefse hoş geleceğini, bu açıdan her türlü manevi donanımı işaret eden erkânın terk edilmesi gerektiğini iddia eder. Taylasan, sarık, destar, cüppe, hırka, tespih gibi abidler ve zahidler üniformasına dönüşen her türlü donanımın nefsin hoşuna gideceğini, başlangıçta sıradan dervişler giysisi olan tüm bu sade renkli avam giysilerinin manevi bir donanımı çağrıştıracaklarını düşünür, dervişliğe alem olmuş tüm teçizatın da terk edilmesini salık verir.

Tarih boyunca Abdâllık, divanelik ve mecnunlukla birlikte anılmıştır. Akıl, aşkın katedeceği yolları kuşatan bir engeldir. Çünkü aşk, akıl ve mantık dışı bir yolculuktur. Fayda, kazanç, sağlık, güvenlik hep aklın kontrol edeceği alanlardır. Fakat aşk, bütünüyle bu alanların dışında,

¹ Geldüm ki bu meyhânedede zühd ü sâlûsı terk idem / Mest-i lâ-ya'kıl oluban nâm u nâmûsı terk idem
Sarhoş olam hay-hûy diyem 'akluma 'ışkı duy diyem / Talak virem dünyâya ben koyam 'arûsı terk idem
Hayrân olam cünûn gibi mazlûm olam mü'min gibi / Nefsüm müselmân eyleyem put u nukûşı terk idem
Dutulmayam efsânede delü olam vîrânede / 'Uzlet kılam meyhânedede il ü ulusı terk idem
Satam ton u destârümü yiyem içem ne varum / Sarhoş olam meyhânedede bu fas u fusı terk idem

(Kaygusuz: *Divan*, g. 147)

kendine özgü bir özgürlük ve kınanma alanı ister. Kaygusuz, ar, namus ve sarhoşluk gibi kolektif kültürün denetim alanı dışındaki aykırı dünyanın güzelliklerini yeğlemekle kendisini bilinçli bir şekilde kınanmaya maruz bırakır. Bu yolda, toplum tarafından kabul gören, makbul sayılmaya başlanan dervişlik alameti tüm kıyafetler terk edilir; delilik, sarhoşluk, çıplaklık, esrar içenlerle birlikte olma gibi yadırganacak haller öne çıkarılır. Takva ve züht ile anılmamak, viranede bir derbeder olarak bilinmek, toplumdan ve her türlü dünyevi zenginlikten uzak bir yaşamdan söz edilir.

Sadelik, sıradanlık, gösterişsizlik düsturu ile tekkeli ve gelenekçi sufilige tepki hareketi olarak ortaya çıkmış olsa bile en azından menkıbelerin ve velayetnamelerin yazıya geçirildiği tarihlerden itibaren Işık, Torlak, Abdâl ve Kalender gibi Melâmetli devişlerin de kendilerine göre erkân, kıyafet ve teçhizatları olduğunu görmekteyiz. Kaygusuz Abdâl Menâkıbnâme'si'nin aktardığına göre, Kaygusuz da Melâmetli erkân üzere yola girer. Menâkıbnâme'ye göre avının arkasından Abdâl Mûsâ'ya kadar ulaşan Kaygusuz'un yola girmek üzere teslimiyeti ve ikrarı üzerine onu tarikat usulünce tıraş ederler, tac ve hırka giydirdiler, beline kemer bağlar, daha sonra âsitâne-i saâdetde yer gösterip bir posta oturturlar (Güzel 2004:47).

Bu anlatının aktardığına göre Kaygusuz çâr-darb edilir yani saç, sakalı, kaşları ve bıyığı Melâmî Abdâllar gibi tıraş edilir, başına Melâmetin on iki terkili tacı ve hırkası giydirilir ve beline kemer bağlanır. Hele de bir posta oturmasından bahsedilir ki bu Melâmetli dervişlik için en son söylenecek uygulamalardan biridir. Fakat menkabevi anlatının geçirmiş olduğu evre, Anadolu Melâmetinin de tıpkı Horasanlı tepki hareketinin eleştirisine hedef olan her türlü erkan ile donandıklarını göstermesi bakımından önemlidir. Bu konuda kendi şiiri ve söylemi göz önünde bulundurulduğunda Kaygusuz'un yaşadığı dönemde Melâmet meşrebinin ilkesel ve doktriner işlevinin bozulmadığı kanaatindeyim.

Eserleri üzerinde yapılan kapsamlı bir tarama sonucu Kaygusuz'un kendisini Melâmetli Abdâllardan, yer yer Kalender, Rind, Işık ve Torlaklardan saydığından şüphe yoktur. Onlarca beyitte o kendisini Melâmet yolunun dosdoğru neferi olarak kabul eder. *'İşk içine hîç sığmaya hîç 'ucb u tekebbür / Kalenderî vâr 'ışk ile tonun pelâs eyle* (Kaygusuz: *Divan*,

G. 219/5) ifadesinde görüldüğü gibi Kaygusuz'un yaşadığı dönemde henüz Kalender imajının kirlenmediği ve ideal bir gönül yolcusu modeli olarak öne çıktığı anlaşılır. Kibir ve büyüklenmekten uzak durmayı ifade eden Kalenderî tarzı aşk yolu, şeklen pejmürde bir kıyafet içinde gizlenen gerçek aşk yolcusunu örten bir perde olarak kabul görmektedir. Kaygusuz, bu ideal kamuflajı öne çıkarmakla hem kendi yolunu hem de Kalenderîliğin kadim yüzünü göstermiş olur.

Zamanla şarap ve esrar düşkünü, güvenilmez, ağzı bozuk meyhane köşesi derbederine dönüşen "rind" tipi Kaygusuz'da aşk için bir değer çizgisidir. *İy 'akl-ı kâmil rind-i kallâş / Sırruñı key sakın eyleme fâş* (Kaygusuz: *Divan*, TB 1) derken yetkin akıl ile topluma güven vermeyen rind de Melâmet bağlamında aynı sağlıklı anlamı karşılar. Nitekim kendi özelinde rindlik meselesini el aldığı *Baña bir rind-i harâbât didiler / Harâbâtlere üstâd didiler* (Kaygusuz: *Divan*, G. 44/1) beytinde insanların yadırgamak üzere kullandığı bu itibarsız sıfatı şerefle kabul etmiş olur.

Hak 'ışkı beni Melâmet ü bed-nâm idüpdür / Sen dahı gönül yarama ekme bâri tuzlar (Kaygusuz: *Divan*, G. 24/2) beyti ile yaşanan Hak aşkı yüzünden insanlar tarafından kınandığını ve kötü bir şöhret edindiğini anlatır. Fakat insanlar nezdinde kötü ve kınanasi bir hal olan aşk, Kaygusuz'un kimliği ve sıfatıdır. O, böyle anılmaktan şikayet etmez, sadece gönlün ya da nefsin araya girip zorluk çıkarmasına sitem eder. *Divan*'da ve mesnevilerde "Melâmet" ve "ta'n" kavramları ile onun Melâmeti merkeze alan bir meşrep ve yol duygusu içinde olduğunu görmekteyiz. Hal böyle iken Melâmetli dervişliğin zamanla erkanına dönüşen hal ve davranışlardan hatırı sayılır olanı Kaygusuz için de söz konusudur. Henüz gezginliği meslek edinmemiş ve kınama yolunun sıfatları ve halleri ile toplumda karşılığı olan bir tipe dönüşmemiş kuşağın Melâmetli erkanı, bugünden bakıldığında bir aralık ve içtenlik biçiminde görünür.

Bu erkandan olmak üzere tıraş olmak (bir şiirde sakalın kırkmak şeklinde ayrıntı verilir)², pelas, nemed, şal, kepenek ve hayvan postu gibi kaba ve kıymetsiz kıyafet giymek (özellikle aba yerine kaba giymek söz konusudur ki bilinçli bir şekilde itibarsız kıyafet seçimine işaret eder), nefir ve dümbelek ya da davul çalmak, esrar ya da beng kullanmak ve

² Dâ'im esrâr yiyüp kırkar sakalın / Görün şol dehr-i bid'ati didiler (Kaygusuz: *Divan*, g. 44/8)

bekrilerle yoldaş olmak onun kendi ağzından saydığı Anadolu'da görünen coşkulu ve aşka teslim olmuş Melâmet ehlinin ilk evresinin sınırlarını tarif eden erkanı olarak sayılmalıdır. *'İşkuñ ile fâş oldum / Yoluñda tırâş oldum / Melâmet dümbecegin / Kakırdüm dümbedek* (Kaygusuz: *Divan*, Nutuk 24/8) şiirinde daha çok "tabl" olarak geçen çalgı aletinin bu şiirde "dümbek" olarak adlandırıldığı görülür ki gezgin dervişlerin çok amaçlı iki çalgısından biridir. Manda boynuzundan yapılmış, hayli bed sesli bir nefir adlı nefesli çalgı veya boru ile küçük davul ya da dümbelek adı verilebilecek bir vurmali çalgıyı yanlarında taşıdıkları hem Kaygusuz'un şiirlerinden hem de sonraki süreçte teçhizatlı Abdâlların serüveninden bilinmektedir.

Daha sonra çâr-darba yani "dörtlü tıraş" saç, sakal, bıyık ve kaşın tıraşından Kaygusuz kendi adına sadece sakal kesmekten söz ederken Menâkıbnâme'de onun yola giriş ritüeli olarak çâr-darb edildiğinden söz edilir. Bu fark, velayetnamenin yazıldığı tarihte Abdâllık ve Kalenderliğin daha çok şekle dönük bir değişim gösterdiğinin kanıtlarındandır. Yine benzer şekilde Menâkıbnâme'de Kaygusuz'un Mısır seyahatinin aktarıldığı sahnede, yanındaki kırk neferde her biri *"tennûre-puş, 'uryân, pâ-bü-rehne, dayak omuzlarında olup turna katarı (gibi) dizildiler."* (Güzel 2004: 59) ifadesi kırklı sayı kutsallığı, tennure gibi bir markalı sufi yeleği, üryanlık gibi şekilci Abdâllık ve asalı Kalender kılığında topluca gezerek ve dilenerek geçinen Melâmetli tiplerin gittikçe renklenmiş tablosu tasvir edilir.

Kaygusuz, sarhoşluk hali, esrar ve bekrilerle yoldaş olmak ifadeleri dışında daha sonra kıyafeti ve erkânı teşhir eden, bu aykırı gösterişle geçinen şekilci Abdâl, Işık, Torlak ya da Kalenderlerden olmamıştır. Onun aşka teslim, gerçek hak âşıklığı her sözüne yansımış ve bu konuda kendisini tanımlamaktan da çekinmemiştir. O kendisini Işık, Torlak, harâbâtî, Kalender ve Abdâl gibi ünvanlarla birlikte anar. Abdâl dışındaki tüm ünvanlar eserlerinde birkaç kez söz konusu edilirken o kendisini Abdâllığa yaraşır sayar. Çünkü ona göre Abdâllık hak yoluna kayıtsız ve şartsız teslim olmak, âşık olmak demektir. *Gel gel i gönül tabl-i Melâmet ki yiter çal / 'İşk ile beni eyledüñ uş dîvâne abdâl* (Kaygusuz: *Divan*, g. 108/1) ve *Özüm özümden gark idüm cümle 'âlemden fark idüm / Bu dem sûrete abdâlam ez-bahr-i ceolân gelmişem* (Kaygusuz: *Divan*, g.144/12) beyitlerinde Abdâllıktan anladığı şeyi de ifade eder. Bu kullanımda, bir hak deliliği ve İbn

Arabî'nin verdiği anlamda olduğu gibi kelimenin kök ve terim anlamına uygun olarak “gizli velilik” çağrışımı söz konusudur.

Kaygusuz, kendisinin nasıl görüldüğünü ve insanların kendisini nasıl gördüğünü şiirinde açık biçimde anlatır.³ Şiirden açıkça anlaşıldığı üzere, Melâmet yolcularının halk nezdinde içki ve esrar düşkünü, meyhaneye köşelerinde ibadet ve taat dışında zaman geçiren münzevi algısı, tarihsel olarak on dördüncü yüzyıla kadar gitmektedir. Bu şiirler, görenlerin Müslüman olduklarından bile şüphe duyacağı bir algı oluşturmak üzere yaşayan Melâmet yolculuğunun Kaygusuz'un ağzından açık ifadeleridir.

Bugüne kadar hakkında söylenenler dikkate alındığında onun gerçek adı ve mahlası meselesinde söz konusu edilen “Gaybî”liği de bu dikkat göz ardı edildiği için gözden kaçmıştır. Hâlbuki *Bu dem sûrete abdâlam ez-bahr-i cevlân gelmişem* (Kaygusuz: *Divan*, G.144/12) mısraından da anlaşılacağı üzere zaman ve mekân bağlamında birden çok yerde bulunabildiklerine inanılan Abdâl, kutup, gavs gibi ricâlül-gayb bilgisi Kaygusuz'un da bilgisi dâhilindedir. Üçler, yediler, kırklar şeklinde yaygın olarak kabul gören gizli velilik kültü Melâmetli ve daha sonra tekkeli ve gelenekli sufilik içerisinde de sıkça yer alır. Keramet motiflerinin pek çoğu bu birden çok yerde görünme ve dünyanın nizamında görev alma noktasında kendilerine vazife verildiğine (Uludağ 1988: 59) olan inanca dayandırılır.

Kaygusuzun “Gaybîliği” ve “Kaygusuz”luğu benzer işlevde ve benzer misyonda iki hale dayanır. Her iki nisbe ya da mahlas da Melâmetli bilinç ile ilişkilidir. Alanya Beyinin oğlu şehzade Alâaddin kaybolmuştur. Rivayete göre av sırasında gerçekleşen bu kayboluş üzerine gerçekleşen arama, babasını Abdâl Mûsâ ocağına kadar götürmüştür. Şehzade, kendisinin bir yola girdiğini ve artık yok sayılması gerektiğini öğretmiştir babasına ve tüm halka. O, kendini de kaybetmiştir. Esasen

³ Bana bir rind-i harâbât didiler / Harâbâtlere üstâd didiler
Harâbât-hâneyi mesken idinmiş / Ne tesbîh ne bilür tâ'at didiler
Dâ'im mest-i harâb meyhânelerde / Bu Müselmân degül feryâd didiler
Ne bellü tersâ vü ne hod Müslümân / Ne bellü Türk imiş ne Tât didiler
Bilini bağlamış cândan kılupdur / Pîr-i harâbâta hizmet didiler
Dâ'im esrâr yiyüp kırkar sakalın / Görün şol dehrîyi bid'at didiler

(Kaygusuz: *Divan*, G. 44)

“kayıplara karışmıştır.” Anadolu’da “kayıplara karışmak”; ermek, veli olmak ve artık maddi âlemden yaşamamak anlamına gelir. Yani Ricâlü’l-gaybdan, kırklara karışmaktan, üçlerden ya da yedilerden olmaktan, kutup, gavs gibi yüksek manevi makamlara erişmekten âlemdir. Şehzade de “gâiblerden olmuş, gâib olmuş, kaybolmuş bir “Gaybî”dir. Asıl adı değil ama hak yola girdikten sonra halkın ona verdiği bir nisbe ya da mahlas olarak kabul edilmelidir. Özetle, Gaybî ile Abdâl kelimesi eş anlamlıdır. Her ikisi de ricâlü’l-gayb terimidir. Onun dünya ve ahiret kaygısı içinde olmadan yola teslimiyeti de onun “Kaygusuz” halini ifade eder. Dünya nimetleri ve zenginlikleri konusunda içselleştirilmiş bir mesafeli hal ve dünyalı hayata yönelik kaygısızlık tasavvuf yolunun en temel ilkelerindedir. *Abdâl Mûsâ’ya kul oldı cândan / Çekdi elini iki cihândan* (Kaygusuz, *Mesnevi* 3/372) beytinde kendi ifadesi ile belirttiği gibi iki cihan “kaygusu” da onun için söz konusu edilmemelidir.

SONUÇ

Farklı isimlerle adlandırılan Melâmî edebiyat ve bu çizgide eser veren şahsiyetler bugüne kadar yapılan siyasal ve dinsel kaygılarla yapılan tasniflere tabi tutulmuştur. Edebiyat tarihi de bu etki altında şekillendiği için edebi zümreler ve dönemlendirmeler de o günkü koşulların gölgesinde şekillenmiştir. Alevi-Bektaşî edebiyatı genel başlığı altında ele alınanlar, Babâî hareketine bağlı kabul edilenler olmak üzere iki başlık altında toplanmaya çalışılan edebiyatın siyasal algısından söz etmiyorum. Fakat bu yakıştırmanın bir kesim için itibarsızlık anlamı taşıyor olması eser veren sanatçılara haksızlık olacaktır. Bizim bugün tarihi istediğimiz alana ve yere çekme hakkımız olmadığı için Melâmet meşrebinin bilincinde ve yolunda olmak üzere eser vermiş şair ve yazarların bu isimlerle anılmasının ve bu dünya görüşü üzere değerlendirilmesinin doğru olacağı kanaatindeyim. Kaygusuz Abdâl örneğinde olduğu gibi son derece yeterli bir dini bilgiye sahip ve akademik anlamda donanımlı bir şehzadenin şuurlu bir seçim sonucu yeni bir dünyada yaşamak istediğini biliyoruz. Bu değişim o gün için de son derece radikal bir değişimdi. Çılgınca bulunan bu yolun adını mezhep seçimi, mezhep farklılığı, Alevilik-Sünnilik ya da bir tarikata bağlanmış olmakla izah edemeyeceğimiz de ortada iken dönemseller kaygılarla siyaseten çekinceler taşınması hayli yersizdir.

Melâmetin gösterişçi ve şekilci örneklerinin henüz ortaya çıkmadığı ve çağına kadar tasavvuf kurumunun yaşadığı yol kazalarının farkındalığı ile ortaya çıkan Kaygusuz Abdâl profili, tasavvuf tarihinin en temiz sayfalarından biri olarak önümüzde durmaktadır. Bizler menkıbeli anlatılarla bilebildiğimiz sufi yolunu Kaygusuz'da ilk ağızdan öğreniriz. İnsanın içerisinde saklaması ve dışarı asla taşırmamasına özen göstermesi gereken manevi yolculuğun en sıcak ve en duru örneğini Kaygusuz vermiştir. Kıyafetli sufiliğin ve kınanmak üzere çıkılan yolda gerçekten kınanacak yanlışlar ve hatalar yapan şekilci Melâmîliğin hemen hiçbir lekesi Kaygusuz'a değmemiştir. O, gerçek bir adanmışlık ve teslimiyet hikâyesi bırakmıştır arkasına. Satmadan, teşhir etmeden, sadece yaşadığı lezzetin tadına bakmamızı sağlayacak kadar söz söylemiştir. Onu bugünden hiçbir özel kesime ya da zümreye hapsedmek tarihin gücünün ötesinde kalmıştır.

Kaynakça

- ERDEM YILDIRIM, Burcu (2011), *Kaygusuz Baba (Abdâl)'nın Budalanâme Adlı Eserinin İncelenmesi*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- GÜZEL, A. (1983), *Kaygusuz Abdâl'in Mensur Eserleri*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- GÜZEL, Abdurrahman (1999), *Abdâl Mûsâ Velâyetnâmesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- GÜZEL, Abdurrahman (1999), *Kaygusuz Abdâl (Alâaddin Gaybî) Menâkıbnâmesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- GÜZEL, Abdurrahman (2010), *Kaygusuz Abdâl Dîvânı*, Ankara: MEB Yayınları.
- GÜZEL, Abdurrahman (1983), *Kaygusuz Abdâl'in Mensur Eserleri*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- GÜZEL, Abdurrahman (2004), *Kaygusuz Abdâl (Alâaddin Gaybî)*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KAYGUSUZ ABDÂL, *Mesnevi* 3, Marburg, Ms. or. oct. 4044, v. 71^b-105^a.
- OCAK, A. Yaşar (1999), *Kalenderîler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- OCAK, A. Yaşar (2000). *Alevî-Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- OCAK, A. Yaşar (2000), *Babaîler İsyanı*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- ULUDAĞ, Süleyman (1988), DİA "Abdâl" Maddesi, I, 59-61.